

СВЕТ ФАУНЫ ПАСЛЯ ЧАРНОБЫЛЯ Ў АПОВЕСЦІ В.КАЗЬКО "ВЫРАТУЙ І ПАМІЛУЙ НАС, ЧОРНЫ БУСЕЛ"

Анімалістычная тэма ў беларускай літаратуры набыла асаблівае гучанне ў ХХ ст. Па-першае, чалавек стаў лепш разумець прыроду, паглыбіўся ў яе таямніцы, спрабуючы тым самым лепш зразумець самога сябе. Па-другое, адбываецца дэградацыя знешняга асяроддзя, збядненне жывёльнага і навакольнага свету. Мае рацыю даследчык А.І. Бельскі, які адзначае: "Свет фауны ў беларускай паэзіі – гэта ў значнай ступені люстэрка духоўнасці асобы, увасабленне яе экалагічных поглядаў і маральна-гуманістычных перакананняў" [1, с. 28]. У грамадстве пас-тупова складвалася думка, што жывёлы – нашы меншыя браты, іх трэба ахоўваць. "Творы так званай экалагічнай тэматыкі б'юць у званы ад таго, што насоўваецца на чалавецтва экалагічная катастрофа", – піша В.І. Козіч [4, с. 3]. Тэма аховы і зберажэння прыроды набыла больш вострае гучанне пасля катастрофы

на Чарнобыльскай атамнай станцыі (красавік 1986 г.), якая прывяла да забруджвання пятую частку краіны, падвергла небяспецы як самога чалавека, так раслінны і жывёльны свет. Анімалістычная тэма атрымала гуманістычную накіраванасць і звязваецца з маральнымі праблемамі грамадства (І. Пташнікаў "Львы", В. Казько "Выратуй і памілуй нас, чорны бусел", М. Мятліцкі "Матыль", А. Пісьмянкоў "Белы конь", С. Законнікаў "Чорная быль" і інш.).

Аповесць В. Казько "Выратуй і памілуй нас, чорны бусел" – твор шматгранны, таямнічы, твор-малітва. Тут мы сустракаем шэраг анімалістычных вобразаў. Гэта і бусел, і кабаны, і вароны, і адзічалыя сабакі і г.д. Жыццё іх паказана ў суадносінах з чарнобыльскай бядой, праз прызму духоўна-экалагічных потыадаў аўтара.

Праз усю аповесць лейтматывам праходзіць вобраз бусла. У творы гэта шматаспектны сімвалічны вобраз. Па-першае, гэта сімвал беларусаў як народа. Птушка разглядаецца як татэмная. Раней, у дабіблейскія часы не чалавек, а прырода ўзвышалася над чалавекам. Людзі абагаўлялі жывёл, пакланяліся ім, лічылі іх сваімі продкамі, тлумачачы сваё паходжанне ад гэтых істот. У аповесці В. Казько бусел – тая птушка, ад якой пайшлі беларусы: "...Ад першага бусла, які і паклаў пачатак усяму нашаму буслінаму роду-племени" [3, с. 52]. Па-другое, гэты вобраз нясе адчуванне святасці і ахвярнасці. Па-мастацку ярка і запамінальна малюе В. Казько бусла, калі птушка разгортвае ў палёце свае крылы: у гэты момант яна нагадвае крыж: "У сінім небе распнутым белым крыжом, выразна акропленым кроўю, ляцеў бусел і нес у дзюбе жывую галінку, абуджанага вясной крывавага чырвонага ракітніку" [3, с. 83]. Крыж – знак Божы, але ж кроў на ім – сведчанне і напамін аб пакутах і ахвяры Ісуса. Вобраз бусла ўсходзіць да сімвалічнага вобраза самога Хрыста, які можа ўратаваць народ. Нездарма ў творы апавядаецца пра з'яўленне бусла не інакш як пра "прышэсце". Нават сама назва аповесці "Выратуй і памілуй нас, чорны бусел" гучыць як малітва.

У творы апавядаецца пра два віды буслоў: белая і чорная. Першыя сяляцца каля чалавечага жылля. Чорны бусел жа, наадварот, жыве пераважна ў старых, глухіх лясах, далей ад людзей. У прыродзе гэтыя птушкі не сябруюць адна з адной, у большасці трымаюцца паасобку. "Чорны бусел баіцца ці не давярае чалавеку, хаваецца ад яго, а белы цягнецца да яго і любіць прыгажосць. Птушка, птушка, а разбіраецца" [3, с. 105]. Чорны бусел, як вядома, увогуле не любіць іншых птушак. Па-мастацку арыгінальную інтэрпрэтацыю набывае гэтая акалічнасць у аповесці В. Казько. Увогуле, у творы падзеі паказаны ў асветленні паганскага і хрысціянскага светаразумеання. Паводле казак, якія расказвае бабуля ўнучцы, чорны бусел таксама быў некалі белым, але, перазімаваўшы на радзіме, "жывучы ў цёмным лесе, поўзаючы па балоце, дыхаючы закураным дыханнем Змея Гарыныча" [3, с. 118], стаў чорным: "...ён увесь спрэс чорны. Так родная зямля аддзячыла бусла за яго вернасць" [3, с. 118]. Ён блукае па балоце, шукае Змея Гарыныча, каб той не атруціў паветра новым "чыхам".

Чорны бусел – загадкавы і таямнічы персанаж аповесці. З аднаго боку, ён выступае сімвалічным вобразам адраджэння Радзімы, Белай Русі, якая ўчарнела ад атруты Чарнобыля. Дарэчы, трактоўка вобраза чорнага бусла, які асацыіруецца з атручанай радзімай, сустракаецца і ў лірыцы Э. Акуліна: "– Ад чаго пачарнеў ты бусел, // У палескім бары атрутным? // – Ад жалобы па Белай Русі, // Зганьбаванай і шматпакутнай" [5, с. 169]. Разам з тым пра яго расказваецца як пра рэдкага прадстаўніка птушынага царства, які занесены ў Чырвоную кнігу. З ім сустраэўся на балоце Лазар Кагановіч, калі прыйшоў туды па ясьень для вясельца. Пісьменнік уключае ў сюжэтную канву твора вобраз чорнага бусла, каб чалавек шляхам назіранняў за прыродай, параўнанняў сваіх і яе законаў жыцця, праз аналіз уласнага і яе побыту здолеў лепш зразумець сябе, удакладніць сваё месца ў іерархіі

светабудовы. Як толькі дакрануўся Лазар да кроны ясеня, то *“нібыта ўвайшоў у тое дрэва”*. Яго рука не здолела загубіць дрэва. Сякера, якой ён замахнуўся, адскочыла і трапіла па назе, палілася кроў (адсек мезенец). Закапаўшы частку сябе самога на гэтым жа самым месцы, Лазар звяртаецца да чорнага бусла: “Ну вось, пабраталіся, парадніліся крывёй, акураціст. Да сустрэчы” [3, с. 44]. Гэты эпізод скіроўвае да асэнсавання чалавека як суб’екта прыроды: ён – проста імгненне ў яе вечным жыцці: “Баліць веданне, што цябе, такога, якім ты прывык сябе бачыць, ужо больш ніколі не будзе. І твой заяц, твая рыбіна, грыб і дуб перажывуць цябе. Дуб мо пралапоча лістотай, ахопленай вольным ветрам. Язь варухне плаўніком, пахітае цёмным хвостом. І знікне ў глыбіні ці ўдыхне ружовымі жабрамі паветра ў руках некага іншага; заенчыць, заскуліць заяц-русак, затроплены не табой, а тым, іншым...” [3, с. 25]. Чалавек – унікальная адзінка ў прыродным асяроддзі і яе жывая часцінка. Асабліва ўражальна гучыць гэтая думка ў канцы аповесці: “Клён здрыгануўся. Неба хіснула гняздо бусла, клён пайшоў на яго. Лазар падняўся яму насустрач і ўвайшоў у дрэва” [3, с. 147]. Што азначае гэтая смерць? Трагічная гібель? Выхад у бессмяротнасць? Ахвяра дзеля выкуплення ўласнага і агульначалавечага граху? Падчас смерці герой згадвае як яго завуць на самой справе – Янка Каганец. У аповесці ён называецца Лазарам, чьё імя нагадвае вядомы біблейскі сюжэт пра ўваскрэшэнне Хрыстом Лазара. Так у творы герою дае іншае жыццё, у другім вымярэнні чорны бусел. Нават Аўгуст Серада пазайздросціў такой смерці: “Калі падбег Аўгуст Серада, усё ўжо было скончана. Ён успрыняў усё, што адбылося тут, як належнае. Таму што сам быў не супраць увайсці, увабрацца ў такі клён. Схавацца ў гняздзе чорнага бусла. Жыць так, як жыў ён раней, Аўгуст больш быў няздольны і не жадаў” [3, с. 147]. Лазар як бы апынуўся ўнутры прыроды, стаў яе непадзельным цэлым: “З напайрасцятага кулака Лазара сыпаўся на зямлю чорны радыектыўны пясок і змешваўся, набрынькваў крывёю” [3, с. 147]. Так ядналася душа чалавека з прыродай. І не проста ядналася, а ўлівалася ў яе вялікую душу, паколькі паводле Бібліі, іменная кроў ёсць душа ўсяго жывога: “Бо душа ўсялякага цела ёсць кроў ягоная, яна душа яго” [2, с. 125]. Другі раз Янка Каганец парадніўся з прыродай (першы, калі закапаў мезенец каля гнязда чорнага бусла). Дарэчы, паводле Левіту, чалавек, які жадае прынесці ахвяру за грэх, частку крыві яе павінен пакласці на ахвярнік, астатнюю яму трэба выліць на зямлю. Б. Сачанка ў сваіх “Запісках аб радыяцыі” зазначыў: “Навука патрабуе ахвяр, у тым ліку і чалавечых”, – сказаў, выступаючы па тэлебачанні, адзін з кіраўнікоў атамнай энергетыкі. Але ж мы ўсе сталі ахвярамі, заложнікамі не навукі, а невуцтва” [5, с. 353]. Шмат ахвяр у гэтай аповесці, якія выкупляюць грахі чалавецтва: Лазар, павук-крыжавік, дзікі...

Павук-крыжавік сканаў і рассыпаўся ў труху. Аўгуст Серада рашыў, што “нібыта не павук сядзеў у шклянцы, а жыхар неба нейкі” [3, с. 63], бо “не было ў празрыстай цяміцы ніякіх адыходаў паднявольнага жыцця” [3, с. 63]. З гэтай прычыны і не забіваў насякомае, хоць і ведаў, што таму, хто заб’е павука, даруецца сорак грахоў. Мабыць, кожны з сарака дзён жыцця павука – адзін дараваны грэх чалавеку. За вар’яцтва і сапсаванасць людскую ён пакутаваў і мучыўся, носячы на сваёй спіне вялізны крыж.

Прыняслі сябе ў ахвяру, загінулі, закончылі сваё жыццё самагубствам дванаццаць дзікоў, што паталіліся ў канаве. Чаму? Дзеля чаго яны гэта зрабілі? Такія пытанні ставіць В. Казько ў сваёй аповесці: “Звяры ж – вольныя людзі, нікому не служаць, і ідэі няма ў іх такой, за якую можна вечна пакутаваць і наважыцца страціць сябе...” [3, с. 70]. Чалавек і жывёла. Дык хто ж з іх аказаўся ў гэтай сітуацыі вышэй? Чалавечая думка здолела прыдумаць танк, дзеля забойства. Дзік сам падобны на гэтую машыну. Толькі ён сам здольны загубіць сябе:

"... дзік – жывы танк са сталі і брані мышцаў. І ён для жыцця. Што яму гэтая застойная канава, пяць-шэсць метраў у шырыню. Адзін толькі раз рохкнуць і не азірнуцца" [3, с. 70]. Аўгуст Серада пашкадаваў, што даў дазвол пракласці меліярацыйную канаву: "...апаганіў зямлю, а карысці ні на грош" [2, с. 71]. Дзікі з'яўляюцца ў творы невыпадкова. Дванаццаць дзікоў – нібы алегорыя дванаццаці апосталаў. З гэтымі святымі яны параўноваюцца і ў творы: "тапельцы-апосталы". Яны паўсталі супраць бяздумных адносінаў чалавека да акаляючага асяроддзя.

Не менш трагічнай здаецца доля, якая выпала ў творы "ваўкам" – здзічэлым сабакам. Яны былі пакінутыя людзьмі ў зоне: "Некалі яны былі сябрамі і вернымі служкамі людзей і не цураліся нічога чалавечага. І нічога звярынага таксама не цураліся. Звер, што прайшоў навуку ў чалавека, які потым здрадзіў яму, ірве, разбурае, пэўна, нешта асноватворнае ў сабе і назаўсёды пазбаўляецца ад міласэрнасці. Толькі інстынкт, помста і разбурэнне рухаюць ім" [3, с. 27]. Сабакі маглі адказаць злом на здраду чалавека, з якім адвеку яны былі лепшымі сябрамі. Сюжэтныя падзеі, звязаныя з гэтымі істотамі, з'яўляюцца трагедычнымі і напружанымі ў аповесці. Напал звярынай нянавісці да людзей гатовы праявіць сябе ў любы момант. Згадаем, як трансфармаваўся гэты анімалістычны вобраз у іншых творах на чарнобыльскую тэматыку. Бездапаможнымі, нікому не патрэбнымі істотамі паўстаюць сабакі ў апавяданні В. Казько "Сенакос у канцы красавіка", дзе выяўляецца "імкненне сабак да чалавека і ўцёкі чалавека ад іх" [5, с. 78]. Аблезлымі, падобнымі да экзатычных жывёл – львоў – сабакі намаляваны ў апавяданні І. Пташнікава "Львы". Сабакі ўяўляюць для чалавека ва ўмовах Чарнобыля небяспеку: "І скаціна і сабакі... зашкальваюць. А ваш брат рухавы, на адным месцы не сядзіць – разносіць усё гэта, – звяртаецца да Д'жукі шафёр, які уратаваў яго ад адстрэлу. – Вось і спусцілі на вас загад. Усіх да аднаго ў зоне" [5, с. 23]. Найбольш жорсткімі паўстаюць сабакі ў апавяданні А. Федарэнкі "Бляха". Гэтыя істоты наводзяць жах не толькі на іншых жывёл (загрызлі сабаку Туза), а і на людзей. Як вынік такой здзічэласці – трагічны фінал апавядання, калі пад зубамі загінуў галоўны герой твора: "Ён спрабаваў яшчэ адмахвацца, уцякаць, хоць бы як дапаўзці да дзвярэй калідора, крычаў, – але крыкі гэтыя патаналі, упляталіся ў дзікае яхкатанне, у зварэяцелы віскат узбуджанай, паспыталай крыві гайні, якая быццам не паляванні, аблукаўшы з усіх наскоквала, і твала, і грызла, і старалася ўпіцца ў самае горла..." [5, с. 71]. У аповесці В. Казько "Выратуй і памілуй нас, чорны бусел" сабакі толькі на пэўны час прымушаюць чалавека задумацца пра долю пакінутых жывёл. Калі прапалі з вёскі ўсе дзеці, дарослыя падумалі, што іх знішчылі сабакі, (на самай справе яны пабеглі на бойку ў суседняе сяло, вярнуліся ўсе жывыя).

Розум чалавека і інтынкт зверга спрачаюцца, супрацьстаяць адзін аднаму. Бог даў чалавеку ўладаранне над усімі істотамі жывымі. Што значыць адносіцца да ўсяго па-гаспадарску? Берагчы і ахоўваць, або рабіць усё, што надумаецца? Праз увесь твор чырвонай ніткай праходзяць гэтыя пытанні. Па людскай віне пакутуе ўсё навокал: жывёлы дзікія і дамашнія, расліны, і найперш ён сам, чалавек. Думка яго здолела расшчапіць атам. "Хай жыве Чарнобыль!" – іранічна зазначае аўтар пры апісанні корму варон "нябеснай маннай" – зернем з зоны, якое сыплецца з неба. Яно для птушак – і знаёмы ласунак, і невядомая ім яшчэ атрута. "Думкі да добра не даводзяць, скарачаюць чалавеку яго век, – піша мастак слова. – Выкрыў іх, свет у тую ж мінуту перавярнуўся б" [3, с. 84]. Сам сябе прымусіў мучыцца чалавек, сам сябе пакараў зоркай Палын. "Думка людская – сабака шалёны. І на ланцуг яе не пасадзіш, не ўтрымаеш на ланцугу" [3, с. 84]. Усё самае пачварнае, непрыемнае, на думку аўтара, нарадзілася з думкі: "Узяць таго ж камара ці жабу. Іх жа спачатку прыдумаць трэба, толькі тады яны з'являцца" [3, с. 84]. Увогуле, з такой істотай, як жаба, у творы асацыіруецца ўсё цёмнае, ганебнае. Выратаваць ад гэтага вар'яцтва, бессэнсоў-

насці жыцця чалавека можа толькі чорны бусел. Дарэчы, бусел, паводле беларускіх паданняў, – гэта чалавек, хрысціянін, якога Бог ператварыў у птушку за непаслухмянасці. Адночы падаўшыся цікаўнасці, чалавек раскрыў мяшок, які Гасподзь даручыў яму кінуць у полімя, не развязаючы. З меха вылезлі розная нечысць, гады і распаўзліся па зямлі. Ператварыўшы чалавека ў бусла, Бог прымусяў яго збіраць іх. Так і ў творы Казько: чорны бусел – тая істота, якая збірае, убірае ў сябе тое, што ўвасабляе сабой усё цёмнае, пачварнае. Чорны бусел – істота ўнікальная, рэліктавая: “Чорны бусел – птушка неразгаданая, незразуметая чалавекам. Нейчы цень, што прыбіўся і заблукаў на зямлі, мо з іншай нават планеты трапіў у палескае балота. Ёсць у ім высокае, нябеснае – крылы і здольнасць лятаць, лунаць. Ёсць і зямное ганебна-нізкае, змяіна-паўзучае. Выгыркне з травы чорную, як галавешка, галаву – гад паўзучы, і табе пекануць цікуе. Кожная сустрэча з ім знак і перасцярога нейкая чалавеку, і нечаканасць чалавеку” [3, с. 42].

Чорны бусел – гэта адзіная птушка, здаецца якая сапраўды можа ўратаваць гэты лес, бо занесена ў Чырвоную кнігу, і дзе яна гняздуецца, там забараняецца вынішчаць лясы. На яе ўскладаюць усе свае спадзяванні мясцовыя жыхары, калі размова ідзе пра высечку лесу. І яна ж – тая рэліктавая істота, у якую вераць, да якой моляцца і бабуля, і Лазар... “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”, – гучыць ад агульнага малебнага хору. Назва твора гучыць ва унісон гэтаму маленню.

Вядомы даследчык М.Н.Эпштэйн зазначае, што “жывёла вартая пакланення не як сіла, якая ўладарыць над чалавекам, а як ахвяра, для якой чалавек спазнае і сваю магчымую долю” [6, с. 123]. В.Казько ў сваёй аповесці робіць спробу акрэсліць і асэнсаваць пазіцыю кожнага адносна навакольнага свету. Письменнік адводзіць значнае месца апісанню вобразаў фауны, выкарыстоўваючы іх як невычэрпны матэрыял пры стварэнні мастацкіх метафар, сімвалаў, параўнанняў. У сваім творы В. Казько вывучае, высвятляе адносіны чалавека і жывёльнага свету. Анімалістычныя вобразы скіроўваюць на ўсведамленне трагедыінасці сітуацыі, у якой апынуліся як грамадства, так і прырода пасля Чарнобыля.

ЛІТАРАТУРА

1. *Бельскі А.І.* Мастацкая анімалістыка ў сучаснай беларускай літаратуры (да праблемы вывучэння і тыпалогіі) // *Веснік БДУ: Сер. Філалогія. Філасофія. Журналістыка.* – 2000. – № 2. – С.28-32.
2. *Біблія: Кнігі свяцэннага пісання Ветхого и Нового завета.* – England, London, 1995.
3. *Казько В.* Выратуй і памілуй нас, чорны бусел: Аповесці, апавяданні, эсэ. – Мн.: Маст. літ., 1993.
4. *Козіч В.І.* Чалавек і прырода ў сучаснай беларускай прозе. – Мн.: Беларуская навука, 1998.
5. *Прайсці праз зону: Проза. Паэзія. Публіцыстыка.* – Мн: Маст. літ., 1996.
6. *Эпштэйн М.Н.* «Природа, мир, тайник вселенной...»: Система пейзажных образов в русской поэзии. – М.: Высш. шк., 1990.

SUMMARY

An attempt to investigate the problem of interrelation between man and nature after Chernobyl disaster is made in the article. Its reflection in the fiction of V.Kazko in the light of animalism is under discussion.